

Franciszek Skibiński

Wydział Sztuk Pięknych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID: 0000-0002-5084-9745

Uwagi na temat gdańskiego budownictwa publicznego drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII w. pod kątem zaopatrzenia w materiał kamieniarski

DOI: <https://doi.org/10.26881/porta.2018.17.01>

Na dzieła architektury i rzeźby zwykle się patrzeć pod kątem ich formy i recepcji jako dzieł skończonych, tymczasem równie ważny wydaje się złożony proces ich tworzenia, osadzony w kontekście ekonomicznym, gospodarczym i społecznym. Nie mogłyby one powstać bez rozbudowanego zaplecza organizacyjnego, a efekt finalny był pochodną skomplikowanej sieci zależności, której istotną część – obok m.in. aktywności przedstawicieli różnych zawodów, bezpośrednio lub pośrednio zaangażowanych w prace budowlane – stanowiło zaopatrzenie w materiał budowlany, w tym w różnego rodzaju kamień¹. Był on stosowany jako materiał konstrukcyjny oraz używany do wyrobu elementów i detali architektonicznych, a także rzeźby figuralnej. Zarówno dysponenci, jak i mistrzowie prowadzący warsztaty budowlano-kamieniarskie i rzeźbiarskie wkładali wiele wysiłku, by zapewnić do niego należyty dostęp². Tematyce tej poświęcono ostatnio wiele uwagi, dzięki czemu wiedza na temat eksploatacji i importu materiałów kamieniarskich w dawnej Rzeczypospolitej jest nieporównanie bogatsza niż jeszcze kilkanaście lat temu. Jednak pewne zagadnienia – istotne nie tylko z punktu widzenia historii sztuki i architektury, lecz także historii ekonomii i gospodarki oraz kultury materialnej – pozostają wciąż niewystarczająco rozpoznane³.

¹ Zwraca na to uwagę m.in. Dianne Harris, zob. *Social History: Identity, Performance, Politics, and Architectural Histories*, „Journal of the Society of Architectural Historians” 2005, t. 64, nr 4, s. 421–422. Społeczny i ekonomiczny wymiar architektury był przez długi czas zaniedbywany w badaniach nad architekturą dawną, choć jest on silnie akcentowany w badaniach nad architekturą nowoczesną. Do nielicznych obszernych studiów na ten temat należy publikacja: Richard A. Goldthwaite, *The Building of Renaissance Florence. An Economic and Social History*, Baltimore–London 1980.

² Jako wzorcowe można wskazać opracowanie Gabriego van Tussenbroek dotyczące handlu kamieniem w Niderlandach, zob. Gabri van Tussenbroek, *The Architectural Network of the Van Neurenberg Family in the Low Countries (1480–1640)* (Architectura Moderna, t. 4), Turnhout 2006.

³ Wieloletnie badania nad tym zagadnieniem prowadzone przez Michała Wardzyńskiego znalazły częściowe – bo dotyczące tylko niektórych spośród stosowanych w dawnej Rzeczypospolitej rodzajów kamienia – podsumowanie w monumentalnym studium, zob. Michał Wardzyński, *Marmur*

Należy do nich sposób pozyskiwania materiału kamieniarskiego na potrzeby gdańskich przedsięwzięć architektonicznych i rzeźbiarskich. Znakomita koniunktura gospodarcza miasta w późnym XVI i w pierwszej połowie XVII w. przekładała się na liczne inicjatywy budowlane, zarówno publiczne, jak i prywatne. Gdańsk był w tym czasie również jednym z najważniejszych ośrodków rzeźbiarskich na obszarze ówczesnej Rzeczypospolitej i regionu pobrzeża Bałtyku. W rezultacie miasto stało się istotnym centrum importu i handlu materiałem kamieniarskim, które łączyło międzynarodowe szlaki handlowe z odbiorcami z głębi kraju⁴.

i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej. Studium historyczno-materiałoznawcze przemian tradycji artystycznych od XVI do początku XVIII wieku, Warszawa 2015. Zob. także: Ryszard Szmydki, *Południowoniderlandzkie marmury w Zamku Królewskim w Warszawie za Zygmunta III*, „Kronika Zamkowa” 2000, nr 40, s. 5–17; *idem*, *Marbres mosans dans les demeures royales en Pologne sous Sigismond III Vasa* [w:] *Pouvoir(s) de marbres*, Dossier de la Commission Royale des Monuments, Sites et Fouilles, Liège 2004, s. 77–84; Piotr Jamski, *The Building Stones of Zygmunt III in the Grand Duchy of Lithuania* [w:] *Actes du XIVe Colloque International de Glyptographie du Chambord*, red. Jean-Louis van Belle, Braine-le-Château 2005, s. 503–522; Michał Wardzyński, *Foreign Marble and other building Material in Polish Renaissance and Baroque Sculpture during the Sixteenth and Seventeenth Century* [w:] *Actes du XIVe Colloque International de Glyptographie...*, s. 527–533; *idem*, *Analiza materiałowa zabytków małej architektury i rzeźby kamiennej z XVI i początku XVII wieku w Wilnie i Nieświeżu* [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 6, red. Andrzej Betlej, Piotr Krasny, Kraków 2006, s. 187–223; *idem*, *The Import and Use of Belgian Marble and Limestone in Small Architecture and Stone Sculpture on Polish Territory from the Middle Ages to the Second Half of Eighteenth Century* [w:] *Actes du XVe Colloque International de Glyptographie du Chambord*, red. Jean-Louis van Belle, Braine-le-Château 2007, s. 377–421; Ryszard Szmydki, *Artystyczno-dyplomatyczne kontakty Zygmunta III Wazy z Niderlandami Południowymi*, Lublin 2008, s. 205–241; Michał Wardzyński, *Marmury i wapienie południowoniderlandzkie na ziemiach polskich od średniowiecza do 2. poł. XVIII w. Import i zastosowanie w małej architekturze i rzeźbie kamiennej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2008, R. 70, nr 3–4, s. 307–357; *idem*, *Między Italią a Niderlandami. Środkowoeuropejskie ośrodki kamieniarsko-rzeźbiarskie wobec tradycji nowożytnej. Uwagi z dziedziny materiałoznawstwa* [w:] *Materiał rzeźby. Między techniką a semantyką*, red. Aleksandra Lipińska, Wrocław 2009, s. 425–455; *idem*, *Import kamieni i dzieł rzeźby z Gotlandii i Olandii do Rzeczypospolitej (od XIII do 2. połowy XVIII w.)*, „Porta Aurea” 2010, t. 9, s. 45–119; *idem*, „Alabastry ruskie” – dzieje eksploatacji i zastosowania w małej architekturze i rzeźbie na Rusi, w Koronie i na Śląsku w XVI w. [w:] *Między Wrocławiem a Lwowem. Sztuka na Śląsku, w Małopolsce i na Rusi Koronnej w czasach nowożytnych*, red. Andrzej Betlej, Katarzyna Brzezina-Scheurer, Piotr Oszczanowski, Wrocław 2011, s. 41–60; *idem*, *Artifices chencinenses. Miejsce i rola warsztatów chęcińskich w produkcji kamieniarsko-rzeźbiarskiej w Rzeczypospolitej (koniec XVI – 1. połowa XVII wieku)* [w:] *Franciszka z Krasieńskich Wettyn. Księżna Kurlandii i Semigalii, prababka dynastii królów włoskich. Dziedzictwo rodziny Krasieńskich w regionie świętokrzyskim*, red. Dariusz Kalina, Radosław Kubicki, Michał Wardzyński, Kielce 2012, s. 151–169; *idem*, *Marmo bianco statuario z Carrary oraz inne importowane gatunki marmurów włoskich w małej architekturze i rzeźbie na terenie dawnej Rzeczypospolitej od XVI do XVIII w.*, „Porta Aurea” 2014, t. 13 s. 91–135. Ze starszej literatury zob. Maria Weber-Kozińska, *Z problematyki historii kamieniarstwa w Polsce*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1958, t. 3, nr 1, s. 61–84; Władysław Tatariewicz, *Czarny marmur w Krakowie* [w:] *O sztuce polskiej XVII i XVIII wieku. Architektura, rzeźba*, Warszawa 1966, s. 347–399.

⁴ Podkreślał to wielokrotnie Michał Wardzyński, zob. Wardzyński, *Foreign Marble...*; *idem*, *Analiza materiałowa zabytków małej architektury...*; *idem*, *The Import and Use of Belgian Marble...*; *idem*, *Marmury i wapienie południowoniderlandzkie...*; *idem*, *Między*

Tematem tego artykułu jest przede wszystkim import materiałów kamiennych na potrzeby prac prowadzonych z inicjatywy władz miejskich i finansowanych z budżetu miasta. Choć wzmianki na ten temat pojawiają się w wielu publikacjach, jak dotąd nie podjęto próby wyczerpującego omówienia tego zagadnienia. Niniejszy artykuł, oparty jedynie na częściowej kwerendzie, również nie rości sobie takich pretensji. Przedstawione tu materiały źródłowe uzupełniają jednak dotychczasową wiedzę na temat importu i obróbki materiałów kamiennych w Gdańsku, czerpaną przede wszystkim z analizy zachowanych zabytków architektury i rzeźby, a także dostarczają informacji o mistrzach kamiennych zaangażowanych w ich przywóz, ukazując niemal nieznaną dotąd obszar ich działalności. W rezultacie artykuł ten uzupełnia wiedzę o gdańskiej wytwórczości kamiennych i rzeźbiarskiej i jej organizacji oraz handlu kamieniem będącym ważną gałęzią bałtyckiej ekonomii.

*Uwagi
na temat
gdańskiego
budownictwa...*

Źródła kamienia wykorzystywanego w Gdańsku

Kamień wykorzystywany w gdańskim budownictwie i rzeźbie – ze względu na położenie miasta – był sprowadzany spoza jego najbliższego otoczenia. W okolicy pozyskiwano jedynie bardzo trudny w obróbce kamień narzutowy, przede wszystkim granit, który stosowano jako materiał budowlany oraz wykorzystywano do wyrobu najprostszych elementów architektonicznych. Łatwiejsze w obróbce wapienie i piaskowce, z których wykonywano detal architektoniczny i rzeźbę figuralną, sprowadzano do miasta drogą morską. Najważniejszym źródłem materiału kamiennych były Gotlandia i Olandia, wyspy położone w północnej części Morza Bałtyckiego⁵. Na Olandii wydobywano różne odmiany wapieni, używane później w architekturze i małej architekturze oraz w rzeźbie figuralnej, natomiast na Gotlandii – wapień i piaskowiec. Wapień gotlandzki był stosowany w Prusach już w średniowieczu, głównie jako kamień ciosowy⁶. W czasach nowożytnych wielką popularnością cieszył się także piaskowiec o szarej bądź zielonoszarej barwie, który był w tym czasie podstawowym materiałem kamiennym i rzeźbiarskim w obszarze bałtyckim.

Italią a Niderlandami...; idem, Import kamieni i dzieł rzeźby z Gotlandii i Olandii...; idem, Marmo bianco statuario z Carrary...; idem, Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej..., passim.

⁵ Wardzyński, *Import kamieni i dzieł rzeźby z Gotlandii i Olandii...; idem, Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej...*, s. 125–129; zob. także: Danuta Król, Piotr Woźniak, Leszek Zakrzewski, *Kamienie szwedzkie w kulturze i sztuce Pomorza*, Gdańsk 2004; Hubert Sylwestrzak, Jolanta Kachnic, *Kamienne tworzywo sztuki*, Toruń 2010, s. 178, 204–206; *Zabytki kamienne i metalowe, ich niszczenie i konserwacja profilaktyczna*, red. Wiesław Domaśłowski, Toruń 2011, s. 33; Anna Kriegseisen, *Konstrukcja i techniki montażu oraz wykończenia ołtarzy i epitafiów powstałych w gdańskich warsztatach kamiennych w XVII w.*, „Porta Aurea” 2014, t. 13, s. 56–73.

⁶ Wardzyński, *Import kamieni i dzieł rzeźby z Gotlandii i Olandii...*, s. 51–57.

Kamień pozyskiwano też w innych częściach regionu bałtyckiego, choć na znacznie mniejszą skalę. Na początku XVII w. złoża piaskowca i wapienia eksploatowano np. w okolicy Tallina. W liście do Jana Karola Chodkiewicza z około 1620 r. Jakub Prosiński, jego agent obarczony zadaniem zdobycia materiału potrzebnego do budowy rezydencji magnackiej w Lachowiczach, pisze, że materiał ten był dostępny w Królewcu i Rydze jako tańszy zamiennik kamienia gotlandzkiego⁷. Mógł on trafiać również do Gdańska, podobnie jak piaskowce i wapień wydobywane w północno-zachodnich Niemczech, m.in. w okolicach Münster, Bückeburga i Bentheim. Popularność tych materiałów wśród niderlandzkich kamieniarzy i rzeźbiarzy czynnych nad Bałtykiem wynikała zapewne z faktu, iż były one często stosowane w samych Niderlandach⁸. Przykładowo kamień z Bückeburga wykorzystano m.in. do budowy ratuszy w Antwerpii i Lejdzie⁹. Zaznajomieni z tymi materiałami budowniczowie i kamieniarze, przynosząc się na wschód, przyczyniali się do ich dalszego rozpowszechnienia. Kamień z Bückeburga sprowadzano przez Bremę i Hamburg nawet do Danii posiadającej własne kamieniołomy na Gotlandii. W 1600 r. użyto tego materiału razem z piaskowcem gotlandzkim do prac prowadzonych na zamku Kolding na Jutlandii¹⁰. Wykonano z nich bogatą dekorację kamieniarską, m.in. portale, oraz dwukondygnacyjną galerię arkadową w kaplicy zamkowej (il. 1). O tym, że piaskowce z północno-zachodnich Niemiec mogły być wykorzystywane również w Gdańsku, świadczą słowa rzeźbiarza Willema van den Blocke, który w skierowanej do władz miasta w 1586 r. ofercie budowy Bramy Wyzynnej wskazał, że do jej wzniesienia planuje użyć – obok kamienia gotlandzkiego – materiału z okolic Bentheim¹¹.

⁷ Auksė Kaladžinskaitė, *Nauji duomenys apie Liachovičių pilies statybą*, „Menotyra. Studies of Art” 2006, t. 43, nr 2, s. 31–34.

⁸ Na temat kamienia z Bentheim zob. Heinrich Voort, *Die gräflich bentheimschen Bergemister. Ein Beitrag zur Geschichte des Sandsteinbruchs in der Grafschaft Bentheim*, „Jahrbuch des Heimatvereins der Grafschaft Bentheim” 1968, Jg. 62, s. 87–105; *idem*, *Die Holländischen Steinhandlungsgesellschaften in der Grafschaft Bentheim*, „Overijsselsch Regt en Geschiedenis” 1970, Jg. 85, s. 1–22; Ronald Stenvert, *Conveyed by land, returned by ship. Mannerism and sandstone [w:] The North Sea and Culture (1550–1800)*, red. Juliette Roding, Lex Heerma van Voss, Hilversum 1996, s. 420–434; Heinrich Voort, *Abbau, Absatz und Verwendung von Bentheimer Sandstein in acht Jahrhunderten [w:] Schriftenreihe des Sandsteinmuseums Bad Bentheim*, Bd. 1, Bad Bentheim 2000, s. 3–18; Tussenbroek, *The Architectural Network...*, s. 16–17, 101–102.

⁹ *Ibidem*, s. 17, 140–141.

¹⁰ *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1596–1602*, red. Laurs Laursen, København 1913, s. 521; Hugo Johannsen, *Slotskirker på Koldinghus, Kirkerne i Kolding* (Danmarks kirker, t. 17), København 2009, s. 946–947.

¹¹ Archiwum Państwowe w Gdańsku [dalej: APG], sygn. 300, 36/65, s. 19–22; źródło to zostało opublikowane *in extenso*, zob. Franciszek Krzysiak, *Supliki Hansa Kramera i Willema van den Blocke do Rady Miejskiej w Gdańsku*, „Porta Aurea” 1999, t. 6, s. 66–70; Franciszek Skibiński, *Willem van den Blocke. Niderlandzki rzeźbiarz nad Bałtykiem w XVI i na początku XVII w.*, Toruń 2015, s. 464–465.

Niderlandczycy przyczynili się również do spopularyzowania wapieni wydobywanych w różnych miejscach na obszarze Ardenów, m.in. w okolicy Dinant i Namur, powszechnie wykorzystywanych w szesnastowiecznej architekturze i rzeźbie niderlandzkiej. Wizualnie atrakcyjne, podatne na polerowanie wapienie, nazywane zazwyczaj marmurami, już pod koniec XVI w. sprowadzane były również do Gdańska¹². Importowano je m.in. za pośrednictwem Antwerpii będącej ważnym ośrodkiem handlu kamieniem¹³. Dalszy transport odbywał się drogą morską przez Sund. Import tych materiałów odegrał istotną rolę w przemianach zachodzących w architekturze i sztuce krain położonych nad Bałtykiem. W pierwszej połowie XVII w. były one powszechnie wykorzystywane w rzeźbie gdańskiej, której popularność na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej szybko rosła od końca XVI w. (il. 2). Istotną rolę w procesie popularyzacji tych odmian kamienia odegrała działalność króla Zygmunta III Wazy, który podejmując liczne inwestycje budowlane w Warszawie, Wilnie i Krakowie, sprowadzał znaczne ilości kosztownych materiałów kamiennych z Niderlandów¹⁴.

Il. 1. Hercules van Obbergen i inni, fragment dekoracji kaplicy na zamku Kolding, 1598–1604, piaskowiec gotlandzki i piaskowiec z Bückeburga, fot. Franciszek Skibiński

¹² Wardzyński, *The Import and Use of Belgian Marble*; *idem*, *Marmury i wapienie południowoniderlandzkie . . .*; *idem*, *Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej . . .*, s. 97–101, 227–269.

¹³ Zob. m.in. Frits Scholten, *De Nederlandse handel in Italiaans marmer in de 17de eeuw*, „Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek” 1993, Jg. 44, s. 197–214; Gabri van Tussenbroek, *Belgisch marmer in Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden (1500–1700)*, „Bulletin KNOB” 2001, Jg. 100, s. 49–71; Wardzyński, *Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej . . .*, s. 255–265.

¹⁴ Na temat importów królewskich zob. *Res Polonicae ex Archivo Regni Daniae II pars* (Elementa ad fontium editiones, t. 20), ed. Carolina Lanckorońska, Romae 1969, s. 60–61, 70, 76; Władysław Czaplinski, *Przyczynki do dziejów mecenatu artystycznego Zygmunta III* [w:] *Sarmatia Artistica. Księga pamiątkowa ku czci profesora Władysława Tomkiewicza*, Warszawa 1968, s. 98–100; Szmydki, *Południowoniderlandzkie marmury . . .*; *idem*, *Marbres mosans . . .*; Jamski, *The Building Stones . . .*; Szmydki, *Artystyczno-dyplomatyczne kontakty . . .*, s. 213–240; Wardzyński,

Il. 2. Abraham van den Blocke z warsztatem (?), epitafium rodziny Paula Chöne-Jaskiego, Gdańsk, około 1628, wapienie mozańskie, wapień olandzki i alabaster angielski, fot. Franciszek Skibiński

Za pośrednictwem Niderlandów nad Bałtyk sprowadzano również alabastry, a od przełomu XVI i XVII w. – także marmury włoskie, w tym *marmo bianco statuario* z Massa di Carrara¹⁵. Jako pierwszy alabaster sprowadzał do Gdańska prawdopodobnie Willem van den Blocke, który w połowie lat osiemdziesiątych użył go do wykonania fragmentów epitafium burmistrza Johanna Brandesa¹⁶ (il. 3). Ten sam rzeźbiarz mógł zastosować alabaster już wcześniej – w latach 1582–1583 – w monumentalnym nagrobku Krzysztofa Batorego, wykonanym w Gdańsku „z kosztownych kamieni sprowadzonych zza morza”¹⁷. Gdański import alabastru był częścią szerszego procesu rozpowszechniania się tego materiału w regionie bałtyckim, w tym samym czasie kamień trafił bowiem m.in. do Meklemburgii i Danii. Philip Brandin, rzeźbiarz pochodzący z Utrechtu, użył tego materiału w Meklemburgii w latach 1582–1585 do wykonania fragmentów pomnika nagrobnego księcia Ulryka i jego małżonki w dawnym chórze tzw. katedry w Güstrow¹⁸ (il. 4). W 1582 r., równoległe z pierwszymi transportami alabastru docierającymi do Gdańska i Meklemburgii, materiał ten sprowadzono także za pośrednictwem królewskiego rzeźbiarza Roberta Jacobsena do Danii na potrzeby prac prowadzonych w Kronborgu¹⁹. W kolejnej dekadzie w alabastrze pracował pochodzący z Mechelen rzeźbiarz Gert van Egen, wznosząc m.in. monumentalny

Analiza materiałowa zabytków małej architektury ...; idem, The Import and Use of Belgian Marble ...; idem, Marmury i wapienie południowoniderlandzkie...; idem, Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej..., passim.

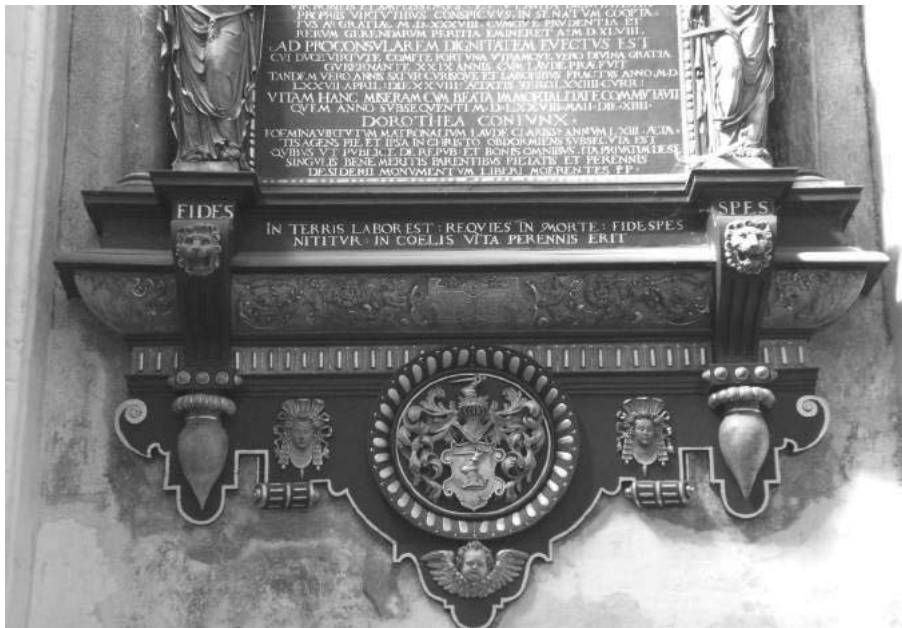
¹⁵ Scholten, *De Nederlandse handel...*; Wardzyński, *Marmo bianco statuario z Carrary...*; *idem, Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej...*, s. 142–181.

¹⁶ Wardzyński, *Marmury i wapienie...*, s. 322–323; *idem, Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej...*, s. 245.

¹⁷ *Ambrosii Simigiani Historia Rerum Ungaricarum et Transivanicarum*, red. Josephus Benigni de Mildenberg, Cibini 1840, s. 110; Skibiński, *Willem van den Blocke...*, s. 55–56, 190, 425. Por. Wardzyński, *Marmury i alabastry południowoniderlandzkie...*, s. 245.

¹⁸ Anna Jolly, *Philip Brandin, ein niederländischer Bildhauer des 16. Jahrhundert im Dienst der Herzöge von Mecklenburg*, „Oud Holland” 1999, R. 113, nr 1–2, s. 13–34.

¹⁹ *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1580–1583*, red. Laurs Laursen, København 1903, s. 513. Na temat Jacobsena zob. m.in. Hanne Honnens de Lichtenberg, *Some Netherlandish artists employed by Frederick II*, „Hafnia” 1981, nr 8, s. 54, 65–66.

Il. 3. Willem van den Bloecke z warsztatem, pomnik epitafijny Johanna Brandesa i jego żony, Gdańsk, 1586, widoczne fragmenty wykonane z alabastru i polichromowanego piaskowca gotlandzkiego, fot. Franciszek Skibiński

Il. 4. Philip Brandin z warsztatem, pomnik nagrobny księcia Ulryka III von Meklemburg-Güstrow i jego małżonki, Güstrow, 1583–1599, fot. Michał Wardzyński

Franciszek
Skibiński

nagrobek króla Fryderyka II w Roskilde²⁰. W tym czasie alabaster angielski był już dość szeroko stosowany w Gdańsku, przede wszystkim przez Willema van den Blocke, który w latach dziewięćdziesiątych XVI w. użył go do wykonania rzeźb figuralnych, detalu architektonicznego i dekoracji ornamentalnej pomników grobowych Jana III Wazy w Uppsali, Andrzeja Batorego w Barczewie i Piotra Tarnowskiego w Łowiczu.

Choć w Gdańsku dominował kamień sprowadzany drogą morską, w niewielkich ilościach docierały tu również materiały pochodzące z południowo-wschodniej Rzeczypospolitej. Już w 1571 r. do Gdańska trafiła duża partia alabastru wydobywanego na Rusi Koronnej przez Hermana van Hutte, choć przeznaczenie tego materiału pozostaje niejasne²¹. Mógł on być zarówno wykorzystany w miejscowej produkcji, jak i przewidziany do dalszej wysyłki drogą morską.

Pozyskiwanie kamienia na potrzeby inwestycji miejskich i prywatnych

Pomimo bogatej wiedzy o rodzajach kamienia stosowanych w gdańskiej architekturze i rzeźbie XVI i XVII w. sposób pozyskiwania materiału na potrzeby różnych prac prowadzonych przez miejscowe warsztaty pozostaje słabo rozpoznany. W przypadku najbardziej prestiżowych realizacji w import kamienia zaangażowani byli zapewne zleceniodawcy, zwłaszcza, że zadanie zapewnienia materiału budowlanego leżało zazwyczaj po stronie dysponenta²². Trzeba pamiętać, że zakup i transport kamienia wymagały zgody władców kontrolujących złoza i szlaki handlowe. Przykładowo zakup materiału niezbędnego do prac nad królewieckim nagrobkiem księcia Albrechta Hohenzollerna wykonywanych przez warsztat Cornelisa Florisa w Antwerpii, a następnie transport gotowych elementów wymagały zgody królowej angielskiej Elżbiety I, księcia Alby, habsburskiego zarządcy Niderlandów, oraz króla Danii²³. Wysoka pozycja społeczna i polityczna dysponentów z pewnością ułatwiała w takich sytuacjach uzyskanie pozwolenia na wywóz i transport kamienia oraz obniżała koszty, np. przewozu

²⁰ *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1593–1596*, red. Laurs Laursen, København 1910, s. 197, 706.

²¹ Mieczysław Gębarowicz, *Artyści – przedsiębiorcy epoki renesansu*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1969, R. 31, nr 3, s. 257–258; zob. także: Wardzyński, „Alabastry ruskie”..., s. 58; Aleksandra Lipińska, *Eastern Outpost. The sculptors Herman van Hutte and Hendrik Horst in Liviv c. 1560–1610*, „Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek” 2013, Jg. 63, s. 148; Wardzyński, *Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej...*, s. 75, 234.

²² Zob. m.in. Bartłomiej Łyczak, *Kontrakty z Janem Herberkiem, budowniczym i mieszczaninem kłodawskim na budowę kościoła Jezuitów w Grudziądzu (1646) oraz renowację zamku w Rogóźnie (1647)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 2016, t. 47, s. 43–58.

²³ Hermann Ehrenberg, *Die Kunst am Hofe der Herzöge von Preußen*, Leipzig–Berlin 1899, s. 202, nr 513, s. 203, nr 516, 518.

przez Sund. Tak było m.in. w przypadku materiału sprowadzanego na potrzeby prac podejmowanych z inicjatywy króla Zygmunta III Wazy.

Gdańscy rzeźbiarze i kamieniarze zaopatrywali się w kamień również samodzielnie, niezależnie od dysponentów. Potwierdzają to m.in. słowa Willema van den Blocke, który w suplice skierowanej do Rady Miasta w 1590 r. wspominał, że razem z innymi mistrzami kupował kamień ze statków zawijających do gdańskiego portu²⁴. Materiały kamieniarskie mogli również sprowadzać mistrzowie gdańskiego cechu murarzy, kamieniarzy i rzeźbiarzy. Świadczy o tym m.in. wydana w 1610 r. zgoda rady miejskiej na to, by Willem van der Meer dostarczył kamień na potrzeby mistrzów cechowych²⁵.

Najlepiej udokumentowane są zakupy materiału przeznaczonego do prac prowadzonych z inicjatywy władz miejskich. W ostatnich dekadach XVI w. oraz w pierwszej połowie kolejnego stulecia władze przeżywającej gospodarczy rozkwit bałtyckiej metropolii podejmowały liczne inwestycje budowlane i realizacje kamieniarsko-rzeźbiarskie. W efekcie miasto stało się jednym z najważniejszych w regionie bałtyckim odbiorców materiałów budowlanych i kamieniarskich. Lektura źródeł pisanych oraz analiza zachowanych zabytków wskazują, że najbardziej popularnym materiałem kamieniarskim był tu kamień gotlandzki. Miał on bardzo różnorodne zastosowanie, wykonywano z niego elementy i detale architektoniczne, elementy dzieł rzeźbiarskich, a także używano jako materiału konstrukcyjnego i dublażowego²⁶. Z Gotlandii sprowadzano zarówno bloki kamienne zdadne do opracowania kamieniarskiego, jak i gotowe wyroby kamieniarskie. W omawianym okresie na wyspie działały warsztaty, w których przycinano kamienne bloki i przygotowywano je do wysyłki. Wśród czynnych tam kamieniarzy można wymienić Bernta Nyborga i Petera van Egen, członka znanej rodziny niderlandzkich kamieniarzy wywodzącej się z Mechelen, którzy w latach 1610 i 1613 dostarczali materiał do budowy zamku królewskiego w Kopenhadze²⁷.

Import kamienia gotlandzkiego do Gdańska stanowił część rozbudowanej sieci handlowej obejmującej cały region bałtycki, od Danii, przez dzisiejsze tereny północnych Niemiec i Polski, po dawne Inflanty i Szwecję. Materiał ten sprowadzano m.in. do Lubeki, Wismaru, Szczecina i Królewca. Jak wskazuje cytowany już list Jakuba Prosińskiego do Jana Karola Chodkiewicza, w stolicy Prus Książęcych można było nabyć kamień gotlandzki, choć jego dostępność

²⁴ „[...] auch mit den anndern Meistern in guten friede aus dem Schiffe fliesen gekauft unnd mit ihnen Zugleich geparttet unnd gecheitet [...]”, APG 300, 36/65, s. 29–32; Krzysiak, *Supliki...*, s. 72–76; Skibiński, *Willem van den Blocke...*, s. 188, 467–468. Według Michała Wardzyńskiego chodziło tu o zakup kamiennych flizów posadzkowych, zob. Wardzyński, *Import kamieni i dzieł rzeźby z Gotlandii i Olandii...*, s. 59–60.

²⁵ Jacek Tylicki, *Meer, van der, czyli Barth* [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3, red. Stanisław Gierszewski, Zbigniew Nowak, Gdańsk 1997, s. 182.

²⁶ O tym ostatnim zob. Kriegseisen, *Konstrukcja...*, s. 62–63.

²⁷ *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1609–1615*, red. Laurs Laursen, København 1916, s. 220, 633.

Uwagi
na temat
gdańskiego
budownictwa...

była różna, a cena wysoka²⁸. Wśród nabywców kamienia gotlandzkiego – obok miast nadbałtyckich – znaleźć też można wielu książąt. Przykładowo w 1600 r. znaczną ilość kamienia z Gotlandii sprowadzono do Królewca na potrzeby prac prowadzonych z inicjatywy księcia Jerzego Fryderyka²⁹. W 1617 r. materiał ten sprowadzał książę meklemburski Jan Albrecht II, a rok później – książę brandenburski Jan Zygmunt i książę pomorski Filip Juliusz³⁰.

Kamień z Gotlandii wysyłano też – choć na znacznie mniejszą skalę – poza granice obszaru bałtyckiego. Użyto go m.in. do wykonania rzeźb przeznaczonych do dekoracji fasady dziedzińca zamku Fredriksborg w Danii, odkutych w Amsterdamie w warsztacie Hendrika de Keyser przez jego współpracownika Geraerta Lambertsza według projektu Lourensa i Hansa II van Steenwinckel³¹ (il. 5). Kluczowy wydaje się tu oczywiście fakt, iż zleceniodawcą był król duński, kontrolujący gotlandzkie kamieniołomy. Cennych informacji o skali eksportu z tej wyspy dostarczają rejestry ceł pobieranych od przewozu towarów przez Sund. W latach 1590–1633 w dokumentach odnotowano niemal 250 statków transportujących dobra z Gotlandii³². Liczba transportów każdego roku była różna; zazwyczaj było ich kilka, choć zdarzały się lata, gdy było ich znacznie więcej³³. Nie wszystkie transporty dotyczyły oczywiście kamienia, z wyspy eksportowano też m.in. smołę. Nie ulega jednak wątpliwości, że wiele statków płynących z Gotlandii przewoziło kamień. Statki te pochodziły z wielu miejsc, w tym z miast duńskich, Lubeki, Bremy, Hamburga, Rostoku i Stralsundu, a także Amsterdamu i Gdańska.

W okresie intensywnego rozwoju gdańskiego budownictwa na początku XVII w. władze miasta wielokrotnie zwracały się do króla Danii Chrystiana IV o zgodę na wywóz kamienia gotlandzkiego³⁴. Niemal za każdym razem podkreślano, że materiał będzie użyty na potrzeby miasta. Intensywną korespondencję

²⁸ Kaladžinskaitė, *Nauji duomenys...*, s. 32. Późniejsze zakupy potwierdza m.in. list skierowany przez władze Królewca do króla Chrystiana IV w roku 1617, zob. *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1616–1620*, red. Laurs Laursen, København 1919, s. 159.

²⁹ *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1596–1602*, red. Laurs Laursen, København 1913, s. 520.

³⁰ *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1616–1620...*, s. 257–258, 409, 419.

³¹ Konrad Ottenheim, *Hendrick de Keyser and Denmark [w:] Reframing the Danish Renaissance. Problems and Prospects in a European Perspective*, red. Michael Andersen, Birgitte Bøggild Johannsen, Hugo Johannsen, Copenhagen 2011, s. 314–315; Gabri van Tussenbroek, *Amsterdam and the International Trade in Stone, Brick and Wood [w:] The Low Countries at the Crossroads. Netherlandish Architecture as an Export Product in Early Modern Europe (1480–1680)*, (Architectura Moderna, t. 8), red. Krista De Jonge, Konrad Ottenheim, Turnhout 2013, s. 199.

³² Rejestry celne zostały opublikowane on-line, zob. <http://dietch.soundtoll.nl> [dostęp: 25.06.2018].

³³ Zob. <http://dietch.soundtoll.nl/public/extra.php?k=1> [dostęp: 25.06.2018].

³⁴ Przykładowo, w latach 1615–1623 władze Gdańska pisały w tej sprawie do króla niemal każdego roku, zob. APG, sygn. 300, 27/53, k. 140r–140v; APG, sygn. 300, 27/53, k. 255r–255v; APG, sygn. 300, 27/54, k. 86v–87r; APG, sygn. 300, 27/55, k. 50r–50v; APG sygn. 300, 27/56, k. 190r, 203r–203v.

Il. 5. Hendrik de Keyser, Geraert Lambertsz z warsztatem, wg projektu Lourensa i Hansa II van Steenwinckel, arkada zamku Fredriksborg, 1618–1620, wapienie mozańskie i piaskowiec gotlandzki, częściowa rekonstrukcja, fot. Franciszek Skibiński

pomiędzy władzami Gdańska i królem potwierdzają listy adresowane do króla Chrystiana, zachowane w Archiwum Królewskim w Kopenhadze³⁵. Wszystkie doczekały się pozytywnych odpowiedzi, udzielanych w różnych odstępach czasu, od dziesięciu dni do dwóch miesięcy³⁶.

Skala importu wahała się i była uzależniona od intensywności prac budowlanych prowadzonych przez władze miejskie. Przykładowo w 1593 r. kupiono 1026 stóp kamienia, płacąc za niego 208 grzywien, natomiast rok później odebrano trzy transporty z Gotlandii obejmujące łącznie 1476 stóp kamienia, który kosztował miasto 358 grzywien³⁷ (il. 6). W 1600 r. zakupiono dużą ilość kamienia przeznaczonego do budowy Wielkiej Zbrojowni, za który zapłacono ponad 850 grzywien³⁸. W 1602 r. w tym samym celu sprowadzono kamień o wartości przynajmniej 800 grzywien³⁹. Na potrzeby budowy Wielkiej Zbrojowni w jej zasadniczym zrębie zakupiono łącznie ponad 4.532 stopy kamienia z Gotlandii, choć w czasie późniejszych prac obejmujących prawdopodobnie jej wnętrza, nadal kupowano mniejsze ilości tego materiału⁴⁰. W kolejnych latach skala corocznego importu kamienia wciąż się wahała. W 1605 r. – poza materiałem przewidzianym do prac przy Wielkiej Zbrojowni – sprowadzono trzy transporty, za które zapłacono jedynie 263 grzywien⁴¹. Inaczej było w roku rachunkowym 1611/1612, kiedy zakupiono kamień za wysoką sumę 5.127 grzywien, czyli mniej więcej tyle, ile kosztował materiał użyty do budowy Wielkiej Zbrojowni. Zakupy te składały się z sześciu transportów, dostarczonych przez szyprów Davida Meyera (trzykrotnie), Hansa Kera, Hansa Borchę i Lucasa Dallera⁴². W roku rachunkowym 1613/1614 odnotowano aż siedem transportów kamienia z Gotlandii⁴³. W tym czasie władze miasta realizowały szereg poważnych przedsięwzięć budowlanych, m.in. budowę Bramy Długoulicznej oraz obiektu określanego jako *Pipenbohr*⁴⁴. Dużą ilość kamienia

³⁵ Rigsarkivet, 301, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, 1524–1770, Danzig: Breve fra borgmester og råd, 1571–1659. Zachowane listy pochodzą z lat 1600, 1609, 1615, 1616 i 1617.

³⁶ *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1596–1602...*, s. 507–508; *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1609–1615...*, s. 135; *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1616–1620...*, s. 40.

³⁷ APG, sygn. 300, 12/21, s. 246.

³⁸ Arnold Bartetzky, *Das Grosse Zeughaus in Danzig. Baugeschichte. Architekturgeschichtliche Stellung. Repräsentative Funktion* (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropas, t. 9), Stuttgart 2000, s. 228–230.

³⁹ *Ibidem*, s. 233–234.

⁴⁰ Liczbę 4.532 stóp podano w rachunku z 26 sierpnia 1602 r. podsumowującym wypłaty dla Willema van der Meer, zob. Bartetzky, *Das Grosse Zeughaus...*, s. 234. Kamień kupowano też jednak w 1605 r., zob. *ibidem*, s. 238–239. Wykorzystano go zapewne do wykonania wznoszonych w tym czasie dekoracyjnych szczytów Wielkiej Zbrojowni, por. Franciszek Skibiński, *Warsztat Abrahama van den Blocke i publiczne przedsięwzięcia budowlane w Gdańsku w pierwszej ćwierci XVII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2015, R. 77, nr 2, s. 247–248.

⁴¹ APG, sygn. 300, 12/33, s. 241.

⁴² APG, sygn. 300, 12/41, s. 219.

⁴³ APG, sygn. 300, 12/43, s. 219.

⁴⁴ Patrz: Skibiński, *Warsztat Abrahama van den Blocke...*, s. 252.

Uwagi
na temat
gdańskiego
budownictwa...

Il. 6. Przygotowany do obróbki blok piaskowca gotlandzkiego, Kronborg, 2014, fot. Franciszek Skibiński

gotlandzkiego, bo aż 10.000 stóp, władze Gdańska zakupiły też w 1623 r.⁴⁵ Znaczne ilości materiału kamieniarskiego z Gotlandii sprowadzono w latach trzydziestych na potrzeby prac prowadzonych w Ratuszu Głównego Miasta, m.in. przez warsztat Wilhelma Richtera⁴⁶.

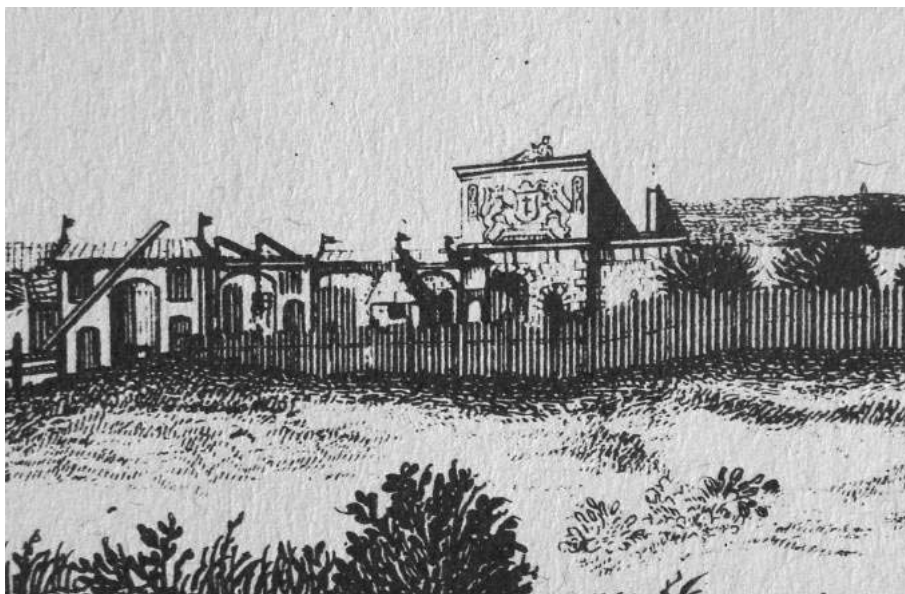
Kamień gotlandzki wykorzystywano również do robót wykonywanych przez Urząd Wałowy (*Wallgebäude*), którego zadaniem było prowadzenie inwestycji fortyfikacyjnych⁴⁷. Ilość materiału była jednak w tym przypadku znacznie mniejsza. Kamień mógł być użyty m.in. do wykonania elementów i detali architektonicznych

⁴⁵ Informacja pochodzi z akt duńskiej kancelarii królewskiej, por. *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1621–1623*, red. Laurs Laursen, København 1922, s. 754–755. Tego zapewne dotyczyły listy wysyłane przez władze Gdańska do króla duńskiego w 1623 r., zob. APG, sygn. 300, 27/56, k. 190r, 203r–203v.

⁴⁶ APG, sygn. 300, 12/74, s. 112–113.

⁴⁷ Na temat tej instytucji zob. Gottfried Lengnich, *Ius publicum civitatis Gedanensis, oder Der Stadt Danzig Verfassung und Rechte, nach der Originalhandschrift des Danziger Stadtarchivs*, wyd. Otto Günther, Danzig 1900, s. 354–359; Max Foltz, *Der Danziger Stadthaushalt am Ende des 16. Jahrhunderts*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins” 1907, Bd. 49, s. 151; Georg Cuny, *Danzigs Kunst und Kultur in 16. und 17. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1910, s. 71; Max Foltz, *Geschichte des Danziger Stadthaushalt*, Danzig 1912, s. 147–152; Werner Hahlweg, *Das Kriegswesen der Stadt Danzig*, Bd. 1, *Die Grundzüge der Danziger Wehrverfassung 1454–1793*, Osnabrück 1982, s. 84–86; Erich Keyser, *Die Baugeschichte der Stadt Danzig*, Köln–Wien 1972, s. 174, 391; Bogusław Dybaś, *Fortece Rzeczypospolitej. Studium z dziejów budowy fortyfikacji stałych w państwie polsko-litewskim w XVII wieku*, Toruń 1998, s. 231–235; Grzegorz Bukal, *Fortyfikacje Gdańska i ujścia Wisły 1454–1793. Studium z dziejów nowożytnej architektury militarnej*, Sopot 2012, s. 34–35. Na temat gdańskich fortyfikacji zob. także: Karl Hoburg, *Geschichte der Festungswerke Danzigs*, Danzig 1852.

Franciszek
Skibiński

Il. 7. Brama Nowomiejska, widoczny wykonany z kamienia herb Gdańska, fragment ryciny publikowanej w: Reinhold Curicke, *Der Stadt Dantzig Historische Beschreibung*, Dantzig 1687

bram miejskich, których budowa leżała w gestii tej instytucji (il. 7). W księdze rachunkowej z 1607 r. odnotowano zakup 387 stóp kamienia gotlandzkiego, za co zapłacono 154 grzywny, natomiast w księdze z 1611 r. zakup tego samego materiału wartego 277 grzywien⁴⁸. Zdarzało się jednak, że Urząd Wałowy również kupował znacznie więcej materiału kamieniarskiego, np. w 1621 r., kiedy wydano na ten cel aż 3.989 grzywien⁴⁹. Trzeba jednak podkreślić, że na tle innych wydatków Urzędu Wałowego była to stosunkowo niewielka suma. Przykładowo za kamienie polne (*Feldsteine*), wykorzystane m.in. do budowy wałów miejskich, zapłacono w tym samym roku 17.392 grzywny⁵⁰. Kamień polny, choć zasadniczo był materiałem konstrukcyjnym, mógł być również wykorzystywany w prostym detalu architektonicznym, o czym świadczy portal Fortu Carré w Wisłoujściu, gdzie pojawia się wykonana z tego materiału rustyka. Warto dodać, że za cegły z ogromnego budżetu Urzędu Wałowego we wczesnych latach XVII w. płacono z reguły po kilkanaście tysięcy grzywien rocznie.

W import kamienia zaangażowani byli gdańscy mistrzowie kierujący warsztatami kamieniarsko-rzeźbiarskimi. Najlepiej uchwytana jest działalność wspomnianego już Willema van der Meer, prominentnego mistrza kamieniarskiego, wielokrotnie angażowanego do prac na rzecz miasta, m.in. w Ratuszu Głównego

⁴⁸ APG, sygn. 300, 20/20, s. 146, 148–149, 232–233; APG, sygn. 300, 20/45, s. 153.

⁴⁹ APG, sygn. 300, 20/43, s. 190.

⁵⁰ APG, sygn. 300, 20/43, s. 188.

Miasta i Wielkiej Zbrojowni. Na przełomie XVI i XVII w. van der Meer prowadził zakrojoną na szeroką skalę działalność, sprowadzając do Gdańska kamień z Gotlandii. W 1604 r. zwrócił się do cechu i władz miejskich o zgodę na tzw. wielkie obywatelstwo i uprawianie handlu⁵¹. W handel kamieniem zaangażowany był jednak już wcześniej, choć prowadził działalność prawdopodobnie pod auspicjami władz miasta. To on dostarczył do Gdańska w 1594 r. wszystkie trzy wspomniane transporty kamienia gotlandzkiego⁵². Zapewnił również większość kamienia do budowy Wielkiej Zbrojowni⁵³. Sprowadzał materiał zarówno do prac na rzecz miasta, jak i na własne potrzeby, co potwierdza treść supliki skierowanej przez Radę Miasta Gdańska do króla duńskiego w 1600 r.⁵⁴ Zaangażowanie Willema van der Meer w import kamienia do Gdańska zostało odnotowane po raz kolejny w 1610 r., kiedy to proponował on władzom miejskim zamówienie u znajomego szypra transportu z Gotlandii. Władze wyraziły wówczas zgodę na sprowadzenie materiału na własny użytek mistrzów cechowych⁵⁵. Van der Meer starał się również utrudniać handel kamieniem w Gdańsku osobom spoza miasta. W 1592 r. – jako starszy cechu – objął aresztem transport flizów kamiennych należący do elbląskiego mistrza Willema Mertensa, który zajmował się handlem kamieniem na dużą skalę i był na przełomie stuleci jednym z głównych konkurentów gdańskiego mistrza⁵⁶.

Uwagi
na temat
gdańskiego
budownictwa...

Van der Meer nie był jedynym gdańskim mistrzem zaangażowanym w import lub handel kamieniem. Już w 1581 r. Paul van Doren dostarczył na polecenie władz miasta materiał niezbędny do ukończenia prac przy monumentalnym nagrobku księżnej Elżbiety w Królewcu, prowadzonych przez Willema van den Blocke⁵⁷. Później nawet sam van den Blocke był zaangażowany w przywóz kamienia z Gotlandii na potrzeby nieustalonych prac prowadzonych na zlecenie króla Zygmunta III⁵⁸. Importem kamienia lub handlem tym materiałem zajmował się również jego syn, Abraham van den Blocke, prowadzący w Gdańsku duży warsztat kamieniarsko-rzeźbiarski⁵⁹. W latach 1606–1607 miasto kupowało

⁵¹ Tylicki, *Meer, van der...*, s. 182.

⁵² APG, sygn. 300, 12/21, s. 246.

⁵³ Bartetzky, *Das Grosse Zeughaus...*, s. 85, 233–234, 238–239.

⁵⁴ „[...] nicht allein zugemeinen der Stadt, sondern auch Privat gebewden zugebrauchen [...]”, Rigsarkivet København, 301, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, 1524–1770, Danzig: Breve fra borgmester og råd, 1571–1659, 15–20.

⁵⁵ Tylicki, *Meer, van der...*, s. 182.

⁵⁶ APG, sygn. 300, 5/8, k. 73r.

⁵⁷ August Rudolf Gebser, Ernst August Hagen, *Der Dom zu Königsberg in Preußen. Eine kirchen- und kunstgeschichtliche Schilderung*, Abt. 2, *Beschreibung der Domkirche zu Königsberg und der in ihr enthaltenen Kunstwerke*, Königsberg 1833, s. 190; Ehrenberg, *Die Kunst...*, s. 210, nr 579; Skibiński, *Willem van den Blocke...*, s. 52–53, 461.

⁵⁸ Rigsarkivet København, Danske Kancelli, Skånske registre 1572–1660, teczka nr 3, 1596–1614, s. 112v. Wyciąg ze źródła publikowany w *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1596–1602...*, s. 535, co z kolei wykorzystał Władysław Czaplński, zob. Czaplński, *Przyczynki do dziejów mecenatu...*, s. 99.

⁵⁹ APG, sygn. 300, 5/23, k. 120r. Na temat jego warsztatu zob. Skibiński, *Warsztat Abrahama van den Blocke...*

Franciszek
Skibiński

od niego kamień gotlandzki wykorzystywany do prac prowadzonych przez Urząd Wałowy⁶⁰. W tym samym czasie zakupiono też kamień gotlandzki od innego gdańskiego mistrza, Petera Heydheckera⁶¹. Wcześniej Heydhecker, jeszcze jako czeladnik w miejscowym cechu, współpracował m.in. z Hansem Schneiderem von Lindau, Willemem van den Blocke i Willemem van der Meer⁶². Abraham van den Blocke mógł też sprzedawać kamień odbiorcom prywatnym, o czym świadczy zapis z 1604 r. w aktach urzędu burmistrza. Według tego dokumentu

Il. 8. Wilhelm Richter z warsztatem, kartusz na fasadzie tzw. Małej Zbrojowni, Gdańsk, 1645, piaskowiec gotlandzki, częściowo polichromowany i złocony, fot. Franciszek Skibiński

nałożono areszt na flizy kamienne nabyte u Abrahama przez kupca, który nie zapłacił za odebrany towar⁶³. Trzeba jednak zaznaczyć, że sprawa ta mogła dotyczyć zakupu kamiennych płytek posadzkowych, a więc gotowego produktu, nie zaś bloków kamienia przeznaczonych do obróbki. W import kamienia gotlandzkiego zaangażowany był wreszcie Wilhelm Richter, rzeźbiarz i kamieniarz, który po śmierci Abrahama van den Blocke w 1628 r. przejął jego warsztat⁶⁴. W latach 1637–1639 miasto zakupiło u Richtera duże ilości kamienia gotlandzkiego na potrzeby prac przy kompleksie Bramy Wyżynnej. Gdański mistrz nie tylko dostarczał materiał, lecz także obrabiał go i montował gotowe elementy⁶⁵. Zapewne to Richter sprowadził też kamień gotlandzki, który wykorzystał do wykonania detalu kamieniarskiego tzw. Małej Zbrojowni, wzniesionej w latach 1643–1645⁶⁶ (il. 8). Mógł też sprowadzać materiał na potrzeby innych, licznie realizowanych przez siebie prac rzeźbiarskich i kamieniarskich, takich jak budowa fontanny Neptuna oraz prace w Ratuszu Głównego Miasta, Dworze Artusa i w Wisłoujściu. Podobnie jak wcześniej Willem van

der Meer i Abraham van den Blocke, Richter stworzył więc system obejmujący cały proces realizacji robót kamieniarskich, od zaopatrzenia w materiał, przez jego obróbkę, po ostateczną realizację dzieł rzeźbiarskich i kamieniarskich, na tyle wydajny, by zaopatrywać i prowadzić duże przedsięwzięcia miejskie.

⁶⁰ APG, sygn. 300, 20/20, s. 63, 146.

⁶¹ APG, sygn. 300, 20/20, s. 149.

⁶² Skibiński, *Willem van den Blocke...*, s. 173.

⁶³ APG, sygn. 300, 5/23, k. 120r.

⁶⁴ Na temat Richtera zob. Maria Heydel, *Richter, Wilhelm [w:] Słownik Artystów Polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*, t. 8, red. Urszula Makowska, Katarzyna Mikocka-Rachubowa, Warszawa 2007, s. 349–51.

⁶⁵ APG, sygn. 300, 12/71, s. 133–134; APG, sygn. 300, 12/72, s. 167–168.

⁶⁶ Na temat jego udziału w tych pracach por. APG, 300, 12/77, s. 59, 75, 97, 99 (wypłaty z 1643 i 1644 r.); APG, 300, 12/81, s. 167–169.

Angażując się w handel kamieniem, gdańscy kamieniarze i rzeźbiarze postępowali podobnie do innych reprezentantów tych zawodów, czynnych zarówno w Rzeczpospolitej, jak i w innych częściach Europy. Starając się zapewnić stały dostęp do surowca, a także licząc na dodatkowe zyski, rzeźbiarze i budowniczowie często dążyli do przejęcia kontroli nad złożami kamienia lub włączali się w system handlu tym materiałem. W ten sposób wielu z nich stawało się przedsiębiorcami, na co już dawno zwrócił uwagę Mieczysław Gębarowicz⁶⁷. Na gruncie polskim dobrym przykładem jest działalność Santi Guccio, który w Pińczowie stworzył prężny warsztat kamieniarski, a także mistrzów lwowskich, w tym niderlandzkich rzeźbiarzy – Hermana van Hutte i Hendrika Horsta, oraz włoskich budowniczych i kamieniarzy – Piotra Barbona i Pawła zwanego Rzymianinem⁶⁸. Z kolei wspomniany już Mertens, pracujący jako mistrz budowlany i kamieniarski m.in. w Elblągu i Toruniu, był jednocześnie jednym z najważniejszych dostawców kamienia z Gotlandii i Niderlandów na potrzeby prac prowadzonych na rozległych terenach Rzeczpospolitej. Dalszych przykładów dostarczają rzeźbiarze czynni w Europie Środkowej – pochodzący z Niderlandów Alexander Colin i Adam Liquier, a także Włoch Gian Maria Nosseni, którzy oprócz tworzenia ważnych dzieł byli żywo zaangażowani w poszukiwania i eksploatację łomów kamiennych⁶⁹.

Już w drugiej połowie XVI w. Gdańsk stał się ważnym ośrodkiem pośredniczącym w handlu tym kamieniem. W 1581 r. materiał przeznaczony do budowy nagrobka księżnej Elżbiety sprowadzono do Królewca właśnie przez Gdańsk⁷⁰. Wobec trudności ze zdobyciem odpowiednich ilości materiału z innych źródeł

Uwagi
na temat
gdańskiego
budownictwa...

⁶⁷ Gębarowicz, *Artyści – przedsiębiorcy...*

⁶⁸ Na temat Guccio zob. Andrzej Fischinger, *Santi Gucci, architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku*, Kraków 1969, s. 10–14; Wardzyński, *Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczpospolitej...*, *passim*. Na temat Hermana van Hutte i Hendrika Horsta zob. m.in. Gębarowicz, *Artyści – przedsiębiorcy...*; Wardzyński, *Między Italią a Niderlandami...*, s. 443–446; *idem*, „Alabastry ruskie”..., s. 58; Lipińska, *Eastern Outpost...*, s. 148; Wardzyński, *Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczpospolitej...*, s. 75, 234, 239–241. Na temat Barbona i Pawła Rzymianina zob. m.in. Centralne Narodowe Archiwum Ukrainy we Lwowie, Magistrat Miasta Lwowa, Fond 52, Opys 2, sprawa 338, s. 104–105, na co powołuje się Władysław Łoziński, *Sztuka lwowska XVI i XVII wieku*, Lwów 1898, s. 45.

⁶⁹ Zob. m.in. Walther Kramm, *Die beiden ersten Kasseler Hofbildhauerwerkstätten im 16. und 17. Jahrhundert*, „Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft” 1936, nr 8, s. 329–390; Helga Dressler, *Alexander Colin*, Karlsruhe 1973; Anna Jolly, *Netherlandish sculptors in sixteenth century northern Germany and their patrons*, „Simiolus. Netherlandish Quarterly for the History of Art” 1999, t. 27, nr 3, s. 121–123; Jürgen Müller, *Giovanni Maria Nosseni und die Dresdner Kunst zwischen 1580 und 1620* [w:] *In fürstlichem Glanz. Der Dresdner Hof um 1600*, red. Dirk Syndram, Antje Scherner, Dresden 2004, s. 35; Aleksandra Lipińska, *Wewnętrzne światło. Południowoniderlandzka rzeźba alabastrowa w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wrocław 2007, s. 38; Wardzyński, *Między Italią a Niderlandami...*, s. 437–446; Aleksandra Lipińska, *Netherlandish artists and craftsmen at the court of Julius, Duke of Brunswick-Lüneburg* [w:] *The Artist between Court and City (1300–1600)*, red. Dagmar Eichberger, Philippe Lorentz, Andreas Tacke, Petersberg 2017, s. 268–279.

⁷⁰ Ehrenberg, *Die Kunst...*, s. 207, nr 555, s. 210, nr 572, s. 255–258. Zob. także: Ehrenberg, *Die Kunst...*, s. 209, nr 566.

Franciszek
Skibiński

książę Jerzy Fryderyk zdecydował się skorzystać z pośrednictwa władz Gdańska i działającego w tym mieście budowniczego parającego się handlem kamieniem i innymi materiałami budowlanymi, Paula van Dorena, który sprawnie wywiązał się z zadania. Warto dodać, że udział van Dorena w handlu materiałami budowlanymi pomiędzy Niderlandami i regionem bałtyckim związany był zapewne z faktem, że jego krewny, Jan van Doren, był w połowie XVI w. wytwórcą cegły w Antwerpii oraz – co nietypowe – członkiem tamtejszego cechu św. Łukasza, zrzeszającego malarzy, rzeźbiarzy i przedstawicieli innych rzemiosł artystycznych⁷¹. Przez Gdańsk na przełomie XVI i XVII w. sprowadzano też kamień gotlandzki na potrzeby królewskich realizacji budowlanych. W przedsięwzięcie to zaangażowany był Willem van den Blocke, który w 1600 r. najprawdopodobniej w tej sprawie udał się do Danii⁷². Import kamienia wzrósł jeszcze w pierwszych dekadach XVII w. w związku z wielkimi inwestycjami prowadzonymi przez króla m.in. w Warszawie i Wilnie.

Warto zauważyć, że analizowane źródła dostarczają informacji o szyprach specjalizujących się w transporcie kamienia z Gotlandii, co może mieć znaczenie w badaniach nad gdańskim handlem. Szczególnie często polegano na gdańszczaninie Lucasic Dallerze, najwyraźniej specjalizującym się w obsłudze tego segmentu rynku, który dostarczył kamień potrzebny miastu m.in. w latach 1611–1612, 1613–1614 i 1619⁷³. W roku rachunkowym 1613/1614 Daller odpowiadał za cztery spośród siedmiu transportów, które dotarły do Gdańska. Ciekawa informacja o nim pochodzi z 1616 r. W liście datowanym na 9 maja tego roku gdańskie władze skarżyły się królowi duńskiemu, że niejaki Jan Jacobsen z Sonderborgu, który miał dostarczyć kamień z Gotlandii do Gdańska – tego dotyczył wcześniejszy list z października 1615 r. – jak dotąd nie wywiązał się z tego zadania⁷⁴. Wobec tego gdańszczanie ponowili prośbę o zgodę na wywóz z Gotlandii ociosanego kamienia, sugerując jednocześnie, że powinien się tym zająć „nasz obywatel Lucas Daller”. Najwyraźniej cieszył się on zaufaniem gdańskich władz, płynącym zapewne z wcześniejszej, pomyślnej współpracy.

Import innych rodzajów kamienia na potrzeby gdańskich przedsięwzięć miejskich jest znacznie gorzej uchwytny. Poza informacjami o transportach kamienia na potrzeby królewskie dotychczas udało się odnaleźć nieliczne

⁷¹ *De Liggeren en andere historische archieven der Antwerpsche Sint Lucasgilde*, 1, *Liggere 1453–1615, Volledige Rekeningen van 1585–1586 en 1588–1589, Rekeningen van ontvangsten van 1616–1629*, red. Philippe-Félix Rombouts, Theodoor Van Lerijs, Antwerp–Den Haag 1864, s. 146, 182.

⁷² Rigsarkivet København, Danske Kancelli, Skånske registre 1572–1660, teczka nr 3, 1596–1614, s. 112v; *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1596–1602...*, s. 535; Czaplinski, *Przyczynki do dziejów mecenatu...*, s. 99. Zob. także: Skibiński, *Willem van den Blocke...*, s. 89, 188–189, 477.

⁷³ APG 300, 12/41, s. 219; APG, 300, 12/43, s. 219; APG 300, 27/55, k. 50r-50v. W tym ostatnim wypadku został on również wspomniany w aktach kancelarii duńskiej, zob. *Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1616–1620...*, s. 611–612.

⁷⁴ APG, sygn. 300, 27/53, k. 140r–140v, 255r–255v.

wzmianki dotyczące materiałów sprowadzanych z Niderlandów. Pojawiają się one w korespondencji Gdańska z królem Danii, m.in. w latach 1618 i 1620⁷⁵. Sprowadzany materiał określano jako *blauen Stein*, zapewne wapień z okolic Namur w dzisiejszej Belgii⁷⁶. W obydwu wypadkach władze miasta zwracały się do króla Danii z prośbą o zwolnienie transportów z cła pobieranego w komorze celnej Sundu, motywując prośbę tym, że kamień będzie wykorzystany wyłącznie na potrzeby miejskich przedsięwzięć budowlanych.

Uwagi
na temat
gdańskiego
budownictwa...

Obróbka kamienia na potrzeby inwestycji miejskich

Dostarczane do Gdańska kamienne bloki były poddawane (w zależności od przeznaczenia) odpowiedniej obróbce. Organizacja pracy i sposoby obróbki w gdańskich warsztatach kamieniarskich i rzeźbiarskich powinny zostać omówione w osobnym studium historyczno-zabytkoznawczym, opartym na wnikliwej i wszechstronnej analizie źródeł pisanych oraz istniejących zabytków, a także na porównaniu z ówczesną praktyką w ośrodkach o zbliżonej charakterystyce. Kontynuując wątek gdańskiego budownictwa publicznego, warto natomiast podjąć w tym miejscu próbę omówienia organizacji prac kamieniarskich w ramach miejskich robót budowlanych.

Charakterystycznym rysem stosowanej w szesnasto- i siedemnastowiecznym Gdańsku techniki budowlanej, nawiązującym przede wszystkim do tradycji niderlandzkiej upowszechnionej w bałtyckim mieście przez przybyłych z Niderlandów budowniczych i kamieniarzy, było łączenie elementów i detali kamiennych z murem ceglany. Warsztaty murarskie i kamieniarskie prawdopodobnie blisko ze sobą współpracowały, kiedy trzeba było wykonać złożone struktury, np. dekoracyjne szczyty okuciowe. Tak było zapewne w przypadku tzw. Zielonej Bramy, monumentalnej budowli o szczególnie bogatej szacie architektonicznej⁷⁷. Innym przykładem jest Wielka Zbrojownia. W prace kamieniarskie przy tej budowli zaangażowane były kolejno dwa warsztaty, najpierw Willema van der Meer, który dostarczył również kamień na potrzeby tych prac, a następnie Abrahama van den Blocke. Pierwszy z nich odkuł i umieścił w murze kamieniarskie elementy struktury architektonicznej, w tym filary partii przyziemia i kamienne oboknia. Warsztat kierowany przez Abrahama van den Blocke był natomiast odpowiedzialny przede wszystkim za budowę dekoracyjnych szczytów⁷⁸. Wykonał

⁷⁵ APG 300, sygn. 27/54, k. 330r–330v; APG, sygn. 300, 27/55, k. 144v–145r.

⁷⁶ Tussenbroek, *The Architectural Network...*, s. 77, 142.

⁷⁷ Na taki proces budowy wskazują wyniki analizy oryginalnych fragmentów kamieniarki, zob. Bożena Zimnowoda-Krajewska, *Architektoniczny płaszcz Zielonej Bramy* [w:] *Zielona Brama w Gdańsku*, red. Janusz Pałubicki, Gdańsk 2004, s. 135–136.

⁷⁸ Taką interpretację autor przedstawił już wcześniej, zob. Skibiński, *Warsztat Abrahama van den Blocke...*, s. 248. O pracach warsztatu Abrahama van den Blocke przy budowie Wielkiej Zbrojowni szerzej zob. Bartetzky, *Das Große Zeughaus...*, s. 93–95.

Franciszek
Skibiński

on m.in. obramienia okienne (*Fensterstucke*) i fragmenty dekoracji okuciowo-wolutowej (*Bogenstucke*), a także detal rzeźbiarski, w tym figury żołnierzy oraz sfinksów ujmujące górne partie szczytów wschodniej elewacji⁷⁹ (il. 9).

Il. 9. Abraham van den Blocke z warsztatem, fragment szczytu wschodniej fasady Wielkiej Zbrojowni, Gdańsk, 1605–1606, piaskowiec gotlandzki, częściowa rekonstrukcja po 1945, fot. Franciszek Skibiński

W tym przypadku warsztat kamieniarski brał zapewne bezpośredni udział w pracach budowlanych. Detale kamieniarskie mogły być wykonywane w warsztacie lub bezpośrednio na placu budowy w miarę postępu prac i montowane przez pracujących wspólnie kamieniarzy i murarzy. Możliwe oczywiście, że warsztat kamieniarski wykonywał fragmenty dekoracji architektonicznej, pracując według projektu lub wytycznych z dala od wznoszonego budynku. Taka praktyka miała miejsce już przynajmniej w XV w., np. w Niderlandach⁸⁰.

⁷⁹ Skibiński, *Warsztat Abrahama van den Blocke...*, s. 248; Bartetzky, *Das Große Zeughaus...*, s. 87, 242; Jacek Friedrich, *Recenzja z: Arnold Bartetzky, Das Grosse Zeughaus in Danzig. Baugeschichte. Architekturgeschichtliche Stellung. Repräsentative Funktion*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2000, Bd. 1. *Text*, s. 290; Bd. 2. *Abbildungen*, il. 329 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, t. 9), „Zapiski Historyczne” 2002, t. 67, nr 1, s. 195.

⁸⁰ Zob. Merlijn Hurx, *City Churches in Holland – Combining Ambition with Pragmatic Building Strategies (1350–1550)* [w:] *Kirche als Baustelle. Große Sakralbauten des Mittelalters*, red. Katja Schröck, Bruno Klein, Stefan Bürger, Köln–Weimar–Wien 2013, s. 182–195; *idem*, *Architecture as Profession The origins of architectural practice in the Low Countries in the fifteenth century* (Architectura Moderna, t. 13), Turnhout 2018, zwłaszcza s. 127–205.

Spotykamy się z nią również w Rzeczypospolitej. Przykładowo Santi Gucci dostarczał ze swojego warsztatu w Pińczowie portale montowane na zamku w Niepołomicach⁸¹. W przypadku portali będących autonomicznymi elementami architektonicznymi było to stosunkowo proste. Praktyka polegająca na samodzielnym, niezależnym od prac budowlanych wytwarzaniu detali kamieniarskich jest jednak mało prawdopodobna w wypadku tak złożonych struktur, jak fasady Zielonej Bramy czy Wielkiej Zbrojowni, które łączyły mur ceglany i detal kamieniarski w jednolitą i spójną całość, zwłaszcza, że wysoko wykwalifikowane warsztaty kamieniarskie były nieustannie dostępne na miejscu i mogły na bieżąco uczestniczyć w pracach budowlanych.

Wspomniana praktyka miała miejsce również w Gdańsku, lecz tylko przy budowlach o skromnej szacie architektonicznej. W sytuacji, gdy elementy kamieniarskie nie odgrywały dużego znaczenia, mogły być wykonywane na zamówienie i dostarczane na plac budowy przez mistrza kamieniarskiego, którego zadanie w tym momencie się kończyło. Tak było zapewne w wypadku tzw. Apteki, czyli wzniesionego w latach 1636–1638 magazynu amunicyjnego sąsiadującego z Wielką Zbrojownią⁸². Detal kamieniarski, w tym elementy portalu, został dostarczony przez gdańskiego kamieniarza Hermana Knuta (Knusta) już w lipcu 1636 r., a więc w początkowej fazie prac budowlanych⁸³. Można podejrzewać, że pojedyncze bloki kamienne z dekoracją rzeźbiarską były w miarę postępu prac umieszczane w murach przez członków prowadzącego prace budowlane warsztatu murarskiego, kierowanego przez gdańskiego mistrza murarskiego Reinholda de Clerck⁸⁴ (il. 10).

Na zakończenie należy podkreślić, że przynajmniej część materiału kamieniarskiego sprowadzanego do Gdańska na potrzeby miejskich prac budowlanych trafiała pod nadzór tzw. *Bauknechta*. Ten powoływany przez władze miejskie

Uwagi
na temat
gdańskiego
budownictwa...

⁸¹ Agnieszka Januszek, *Rezydencja królewska w Niepołomicach w czasach panowania Zygmunta Augusta. 1548–1572*, Lublin 2006, s. 129.

⁸² O tym budynku zob. m.in. Hoburg, *Geschichte...*, s. 35; Gustav Bädeker, *Chronologische Notizen aus der Baugeschichte der wesentlichsten Danziger Bauwerke*, Danzig 1879, s. 29; Ernst Blech, *Danzig als Kunststätte*, Danzig 1904, s. 50–51; Tadeusz Kruszyński, *Stary Gdańsk i historia jego sztuki*, Kraków 1912, s. 103–104; Otto Kloepfel, *Das Stadtbild von Danzig in den drei Jahrhunderten seiner großen Geschichte*, Danzig 1937, s. 110; Jacek Friedrich, *Gdańskie zabytki architektury do końca XVIII wieku*, Gdańsk 1995, s. 70; Bartetzky, *Das Grosse Zeughaus...*, s. 20, 23, 33, 54, 195–196; Franciszek Skibiński, *Przyczynki do dziejów nowożytnego budownictwa i kamieniarstwa w Gdańsku na podstawie historii budowy Spichrza Królewskiego (1606–1608) tzw. Starej Apteki (1636–1638) i Małej Zbrojowni (1643–1645)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 2017, nr 48, s. 57–72. Na temat funkcji budynku zob. Reinhold Curicke, *Der Stadt Dantzig Historische Beschreibung*, Amsterdam–Danzig 1687, Faksimile-Druck nach der Originalausgabe Amsterdam und Dantzig 1687, wstęp Ernst Bahr, red. Siegfried Rosenberg, Hamburg 1979, s. 59.

⁸³ APG, sygn. 300, 12/69, s. 157, 158; zob. także: Skibiński, *Przyczynki do dziejów nowożytnego budownictwa...*

⁸⁴ APG, sygn. 300, 12/69, s. 157, 158; APG, sygn. 300, 12/71, s. 171, 172; zob. także: Skibiński, *Przyczynki do dziejów nowożytnego budownictwa...*

Franciszek
Skibiński

Il. 10. Reinhold de Clerck, Herman Knut i inni, kompleks Wielkiej Zbrojowni z widoczną tzw. Apteką, czyli magazynem amunicyjnym, Gdańsk, 1636–1638, fragment ryciny publikowanej w: Reinhold Curicke, *Der Stadt Dantzig Historische Beschreibung*, Dantzig 1687

urzędnik był odpowiedzialny za organizację i nadzór nad zapleczem miejskich przedsięwzięć budowlanych⁸⁵. W imieniu władz miasta nadzorował robotników, pomocników i pracowników dniówkowych zatrudnionych przy pracach budowlanych oraz zaangażowanych w obsługę placu budowy, m.in. poprzez dostarczanie materiałów budowlanych (kamień, cegła, wapno). Robotnicy zatrudniani przez *Bauknechta* zajmowali się również transportem i wstępną obróbką kamienia gotlandzkiego na potrzeby budownictwa miejskiego⁸⁶.

Podsumowanie

Na przełomie XVI i XVII w. Gdańsk był niewątpliwie jednym z największych importerów kamienia w regionie bałtyckim. Znakomita koniunktura gospodarcza przekładała się na liczne inicjatywy budowlane, zarówno publiczne, jak i prywatne. Różnorodne materiały kamieniarskie były sprowadzane przez władze miejskie na potrzeby inwestycji publicznych, przez dysponentów realizujących przedsięwzięcia artystyczne i architektoniczne zarówno w samym

⁸⁵ Zob. m.in. Skibiński, *Warsztat Abrahama van den Blocke...*, s. 256–257.

⁸⁶ Zob. np. APG, sygn. 300, 12/47, s. 123, 169; APG, sygn. 300, 12/304, s. 69–70.

mieście, jak i w głębi Rzeczypospolitej, a także przez mistrzów kamieniarskich i rzeźbiarskich wykonujących prywatne i publiczne zamówienia. Władze miasta wkładały wiele wysiłku, by zapewnić odpowiednią ilość dobrej jakości materiału do realizacji miejskich przedsięwzięć budowlanych. Podstawowym materiałem kamieniarskim stosowanym w Gdańsku był w tym czasie kamień z Gotlandii. W celu jego pozyskania władze miasta prowadziły intensywną i regularną korespondencję z królem Danii, który sprawował kontrolę nad gotlandzkimi złożami kamienia. Transporty kamienia z Gotlandii trafiały nad Motławę kilka razy w roku, choć skala importu wahała się w zależności od rytmu prowadzonych przedsięwzięć. W niektórych latach sprowadzano znaczne ilości kamienia, nawet do 10.000 stóp. Po przywiezieniu do Gdańska przynajmniej część materiału trafiała pod nadzór *Bauknechta*, odpowiedzialnego za organizację i nadzór nad zapleczem prowadzonych przez miasto robót budowlanych.

W import kamienia zaangażowani byli niektórzy spośród mistrzów gdańskiego cechu murarzy, kamieniarzy i rzeźbiarzy, przede wszystkim Willem van der Meer, Willem i Abraham van den Blocke, Peter Heydhecker i Wilhelm Richter. Fakt ten jest niezwykle istotny dla poszerzenia wiedzy o ich profilu zawodowym i sposobie prowadzenia prac, a także dla lepszego poznania organizacji gdańskiego budownictwa i kamieniarstwa XVI i XVII w. Mistrzowie kierujący dużymi warsztatami nie tylko wykonywali różnorodne elementy i detale architektoniczne oraz dzieła rzeźbiarskie, lecz także organizowali zaopatrzenie w niezbędny materiał. W tym celu musieli utrzymywać sieć kontaktów w regionie bałtyckim i zajmować się m.in. organizacją transportu. Stworzyli oni system obejmujący cały proces realizacji robót kamieniarskich, od zaopatrzenia w materiał, przez jego obróbkę, po ostateczną realizację dzieł rzeźbiarskich i kamieniarskich, na tyle wydajny, by zaopatrywać i prowadzić duże przedsięwzięcia miejskie. Angażując się w handel kamieniem, gdańscy kamieniarze i rzeźbiarze postępowali podobnie do innych reprezentantów tych zawodów, czynnych zarówno w Rzeczypospolitej, jak i w innych częściach Europy.

Uwagi
na temat
gdańskiego
budownictwa...

Bibliografia

- Ambrosii Simigiani Historia Rerum Ungaricarum et Transivanicarum*, red. Josephus Benigni de Mildeberg, Cibini 1840.
- Bartetzky Arnold, *Das Grosse Zeughaus in Danzig. Baugeschichte. Architekturgeschichtliche Stellung. Repräsentative Funktion* (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 9), Stuttgart 2000.
- Bädeker Gustav, *Chronologische Notizen aus der Baugeschichte der wesentlichsten Danziger Bauwerke*, Danzig 1879.
- Blech Ernst, *Danzig als Kunststätte*, Danzig 1904.
- Bukal Grzegorz, *Fortyfikacje Gdańska i ujścia Wisły 1454–1793. Studium z dziejów nowożytnej architektury militarnej*, Sopot 2012.
- Cuny Georg, *Danzigs Kunst und Kultur in 16. und 17. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1910.

- Franciszek Skibiński Czapliński Władysław, *Przyczynki do dziejów mecenatu artystycznego Zygmunta III* [w:] *Sarmatica Artistica. Księga pamiątkowa ku czci profesora Władysława Tomkiewicza*, Warszawa 1968, s. 95–101.
- Dressler Helga, *Alexander Colin*, Karlsruhe 1973.
- Dybaś Bogusław, *Fortece Rzeczypospolitej. Studium z dziejów budowy fortyfikacji stałych w państwie polsko-litewskim w XVII wieku*, Toruń 1998.
- Ehrenberg Hermann, *Die Kunst am Hofe der Herzöge von Preußen*, Leipzig–Berlin 1899.
- Fischinger Andrzej, *Santi Gucci, architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku*, Kraków 1969.
- Foltz Max, *Der Danziger Stadthaushalt am Ende des 16. Jahrhunderts*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins” 1907, Bd. 49, s. 131–184.
- Foltz Max, *Geschichte des Danziger Stadthaushalt*, Danzig 1912.
- Friedrich Jacek, *Gdańskie zabytki architektury do końca XVIII wieku*, Gdańsk 1995.
- Friedrich Jacek, *Recenzja z: Arnold Bartetzky, Das Grosse Zeughaus in Danzig. Baugeschichte. Architekturgeschichtliche Stellung. Repräsentative Funktion*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2000, Bd. 1, *Text*, s. 290; Bd. 2, *Abbildungen*, il. 329 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 9), „Zapiski Historyczne” 2002, t. 67, nr 1, s. 188–195.
- Gebser August Rudolf, Ernst August Hagen, *Der Dom zu Königsberg in Preußen. Eine kirchen- und kunstgeschichtliche Schilderung*, Königsberg 1833.
- Gębarowicz Mieczysław, *Artyści – przedsiębiorcy epoki renesansu*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1969, R. 31, nr 3, s. 257–275.
- Goldthwaite Richard A., *The Building of Renaissance Florence. An Economic and Social History*, Baltimore–London 1980.
- Hahlweg Werner, *Das Kriegswesen der Stadt Danzig*, Bd. 1, *Die Grundzüge der Danziger Wehrverfassung 1454–1793*, Osnabrück 1982.
- Harris Dianne, *Social History: Identity, Performance, Politics, and Architectural Histories*, „Journal of the Society of Architectural Historians” 2005, t. 64, nr 4, s. 421–422.
- Heydel Maria, *Richter Wilhelm* [w:] *Słownik Artystów Polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*, t. 8, red. Urszula Makowska, Katarzyna Mikocka-Rachubowa, Warszawa 2007, s. 349–351.
- Hoburg Karl, *Geschichte der Festungswerke Danzigs*, Danzig 1852.
- Honnens de Lichtenberg Hanne, *Some Netherlandish artists employed by Frederick II*, „Hafnia” 1981, nr 8, s. 51–71.
- Hurx Merlijn, *Architecture as Profession. The origins of architectural practice in the Low Countries in the fifteenth century* (Architectura Moderna, t. 13), Turnhout 2018.
- Hurx Merlijn, *City Churches in Holland – Combining Ambition with Pragmatic Building Strategies (1350–1550)* [w:] *Kirche als Baustelle. Große Sakralbauten des Mittelalters*, red. Katja Schröck, Bruno Klein, Stefan Bürger, Köln–Weimar–Wien 2013, s. 182–195.
- Jamski Piotr, *The Building Stones of Zygmunt III in the Grand Duchy of Lithuania* [w:] *Actes du XIVe Colloque International de Glyptographie du Chambord*, red. Jean-Louis van Belle, Braine-le-Château 2005, s. 503–522.
- Januszek Agnieszka, *Rezydencja królewska w Niepołomicach w czasach panowania Zygmunta Augusta. 1548–1572*, Lublin 2006.
- Johannsen Hugo, *Slotskirker på Koldinghus, Kirkerne i Kolding* (Danmarks kirker, t. 17), København 2009.

- Jolly Anna, *Netherlandish sculptors in sixteenth century northern Germany and their patrons*, „Simiolus. Netherlandish Quarterly for the History of Art” 1999, t. 27, nr 3, s. 121–123.
- Jolly Anna, *Philip Brandin, ein niederländischer Bildhauer des 16. Jahrhundert im Dienst der Herzöge von Mecklenburg*, „Oud Holland” 1999, R. 113, nr 1–2, s. 13–34.
- Kaladžinskaitė Auksė, *Nauji duomenys apie Liachovičių pilies statybą*, „Menotyra. Studies of Art” 2006, t. 43, nr 2, s. 31–34.
- Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1580–1583*, red. Laurs Laursen, København 1903.
- Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1593–1596*, red. Laurs Laursen, København 1910.
- Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1596–1602*, red. Laurs Laursen, København 1913.
- Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1609–1615*, red. Laurs Laursen, København 1916.
- Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1616–1620*, red. Laurs Laursen, København 1919.
- Kancelliest Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1621–1623*, red. Laurs Laursen, København 1922.
- Keyser Erich, *Die Baugeschichte der Stadt Danzig*, Köln–Wien 1972.
- Kloepfel Otto, *Das Stadtbild von Danzig in den drei Jahrhunderten seiner großen Geschichte*, Danzig 1937.
- Kramm Walther, *Die beiden ersten Kasseler Hofbildhauerwerkstätten im 16. und 17. Jahrhundert*, „Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft” 1936, nr 8, s. 329–390.
- Kriegseisen Anna, *Konstrukcja i techniki montażu oraz wykończenia ołtarzy i epitafiów powstałych w gdańskich warsztatach kamieniarskich w XVII w.*, „Porta Aurea” 2014, t. 13, s. 56–73.
- Król Danuta, Woźniak Piotr, Zakrzewski Leszek, *Kamienie szwedzkie w kulturze i sztuce Pomorza*, Gdańsk 2004.
- Kruszyński Tadeusz, *Stary Gdańsk i historia jego sztuki*, Kraków 1912.
- Krzysiak Franciszek, *Supliki Hansa Kramera i Willema van den Blocke do Rady Miejskiej w Gdańsku*, „Porta Aurea” 1999, t. 6, s. 59–78.
- Lengnich Gottfried, *Ius publicum civitatis Gedanensis, oder Der Stadt Danzig Verfassung und Rechte, nach der Originalhandschrift des Danziger Stadtsarchivs*, wyd. Otto Günther, Danzig 1900.
- Lipińska Aleksandra, *Eastern Outpost. The sculptors Herman van Hutte and Hendrik Horst in Lviv c. 1560–1610*, „Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek” 2013, Jg. 63, s. 136–169.
- Lipińska Aleksandra, *Netherlandish artists and craftsmen at the court of Julius, Duke of Brunswick-Lüneburg [w:] The Artist between Court and City (1300–1600)*, red. Dagmar Eichberger, Philippe Lorentz, Andreas Tacke, Petersberg 2017, s. 268–279.
- Lipińska Aleksandra, *Wewnętrzne światło. Południowoniderlandzka rzeźba alabastrowa w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wrocław 2007.
- Łyczak Bartłomiej, *Kontrakty z Janem Herberkiem, budowniczym i mieszkańcem kłodawskim na budowę kościoła Jezuitów w Grudziądzu (1646) oraz renowację zamku w Rogóżnie (1647)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 2016, t. 47, s. 43–58.

Uwagi
na temat
gdańskiego
budownictwa...

- Müller Jürgen, *Giovanni Maria Nosseni und die Dresdner Kunst Kunst zwischen 1580 und 1620* [w:] *In fürstlichem Glanz. Der Dresdner Hof um 1600*, red. Dirk Syndram, Antje Scherner, Dresden 2004, s. 34–45.
- Ottenheim Konrad, *Hendrick de Keyser and Denmark* [w:] *Reframing the Danish Renaissance. Problems and Prospects in a European Perspective*, red. Michael Andersen, Birgitte Bøggild Johannsen, Hugo Johannsen, Copenhagen 2011, s. 313–324.
- Res Polonicae ex Archivo Regni Daniae II pars* (Elementa ad fontium editiones, t. 20), ed. Carolina Lanckorońska, Romae 1969.
- Scholten Frits, *De Nederlandse handel in Italiaans marmer in de 17de eeuw*, „Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek” 1993, Jg. 44, s. 197–214.
- Skibiński Franciszek, *Przyczynki do dziejów nowożytnego budownictwa i kamieniarstwa w Gdańsku na podstawie historii budowy Spichrza Królewskiego (1606–1608) tzw. Starej Apteki (1636–1638) i Małej Zbrojowni (1643–1645)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 2017, t. 48, s. 57–72.
- Skibiński Franciszek, *Warsztat Abrahama van den Blocke i publiczne przedsięwzięcia budowlane w Gdańsku w pierwszej ćwierci XVII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2015, R. 77, nr 2, s. 241–264.
- Skibiński Franciszek, *Willem van den Blocke. Niderlandzki rzeźbiarz nad Bałtykiem w XVI i na początku XVII w.*, Toruń 2015.
- Sylwestrzak Hubert, Jolanta Kachnic, *Kamiennie tworzywo sztuki*, Toruń 2010.
- Szmydki Ryszard, *Artystyczno-dyplomatyczne kontakty Zygmunta III Wazy z Niderlandami Południowymi*, Lublin 2008.
- Szmydki Ryszard, *Marbres mosans dans les demeures royal es en Pologne sous Sigismond III Vasa* [w:] *Pouvoir(s) de marbres*, Dossier de la Commission Royale des Monuments, Sites et Fouilles, Liège 2004, s. 77–84.
- Szmydki Ryszard, *Południowoniderlandzkie marmury w Zamku Królewskim w Warszawie za Zygmunta III*, „Kronika Zamkowa” 2000, nr 40, s. 5–17.
- Tatarkiewicz Władysław, *Czarny marmur w Krakowie* [w:] *O sztuce polskiej XVII i XVIII wieku. Architektura, rzeźba*, Warszawa 1966, s. 347–399.
- Tussenbroek Gabri van, *Amsterdam and the International Trade in Stone, Brick and Wood* [w:] *The Low Countries at the Crossroads. Netherlandish Architecture as an Export Product in Early Modern Europe (1480–1680)* (Architectura Moderna, t. 8), red. Krista De Jonge, Konrad Ottenheim, Turnhout 2013, s. 195–208.
- Tussenbroek Gabri van, *Belgisch marmer in Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden (1500–1700)*, „Bulletin KNOB” 2001, Jg. 100, s. 49–71.
- Tussenbroek Gabri van, *The Architectural Network of the Van Neurenberg Family in the Low Countries (1480–1640)* (Architectura Moderna, t. 4), Turnhout 2006.
- Tylicki Jacek, *Meer, van der, czyli Barth* [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3, red. Stanisław Gierszewski, Zbigniew Nowak, Gdańsk 1997, s. 180–185.
- Voort Heinrich, *Abbau, Absatz und Verwendung von Bentheimer Sandstein in acht Jahrhunderten* [w:] *Schriftenreihe des Sandsteinmuseums Bad Bentheim*, Bd. 1, Bad Bentheim 2000, s. 3–18.
- Voort Heinrich, *Die gräflich bentheimschen Bergemister. Ein Beitrag zur Geschichte des Sandsteinbruchs in der Grafschaft Bentheim*, „Jahrbuch des Heimatvereins der Grafschaft Bentheim” 1968, Jg. 62, s. 87–105.

- Voort Heinrich, *Die Holländischen Steinhandelsgesellschaften in der Grafschaft Bentheim*, „Overijsselsch Reyt en Geschiedenis” 1970, Jg. 85, s. 1–22.
- Wardzyński Michał, „Alabastry ruskie” – dzieje eksploatacji i zastosowania w małej architekturze i rzeźbie na Rusi, w Koronie i na Śląsku w XVI w. [w:] *Między Wrocławiem a Lwowem. Sztuka na Śląsku, w Małopolsce i na Rusi Koronnej w czasach nowożytnych*, red. Andrzej Betlej, Katarzyna Brzezina-Scheurer, Piotr Oszczanowski, Wrocław 2011, s. 41–60.
- Wardzyński Michał, *Analiza materiałowa zabytków małej architektury i rzeźby kamiennej z XVI i początku XVII wieku w Wilnie i Nieświeżu* [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 6, red. Andrzej Betlej, Piotr Krasny, Kraków 2006, s. 187–223.
- Wardzyński Michał, *Artifices chencinenses. Miejsce i rola warsztatów chęcińskich w produkcji kamieniarsko-rzeźbiarskiej w Rzeczypospolitej (koniec XVI – 1. połowa XVII wieku)* [w:] *Franciszka z Krasińskich Wettyn. Księżna Kurlandii i Semigalii, prababka dynastii królów włoskich. Dziedzictwo rodziny Krasińskich w regionie świętokrzyskim*, red. Dariusz Kalina, Radosław Kubicki, Michał Wardzyński, Kielce 2012, s. 151–169.
- Wardzyński Michał, *Foreign Marble and other building Material in Polish Renaissance and Baroque Sculpture during the Sixteenth and Seventeenth Century* [w:] *Actes du XIVe Colloque International de Glyptographie de Cardoue*, red. Jean-Luis van Belle, Braine-le-Château 2005, s. 527–533.
- Wardzyński Michał, *Import kamieni i dzieł rzeźby z Gotlandii i Olandii do Rzeczypospolitej (od XIII do 2. połowy XVIII w.)*, „Porta Aurea” 2010, t. 9, s. 45–119.
- Wardzyński Michał, *Marmo bianco statuario z Carrary oraz inne importowane gatunki marmurów włoskich w małej architekturze i rzeźbie na terenie dawnej Rzeczypospolitej od XVI do XVIII w.*, „Porta Aurea” 2014, t. 13, s. 91–135.
- Wardzyński Michał, *Marmur i alabaster w rzeźbie i małej architekturze Rzeczypospolitej. Studium historyczno-materiałoznawcze przemian tradycji artystycznych od XVI do początku XVIII wieku*, Warszawa 2015.
- Wardzyński Michał, *Marmury i wapienie południowoniderlandzkie na ziemiach polskich od średniowiecza do 2. poł. XVIII w. Import i zastosowanie w małej architekturze i rzeźbie kamiennej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2008, R. 70, nr 3–4, s. 307–357.
- Wardzyński Michał, *Między Italią a Niderlandami. Środkowoeuropejskie ośrodki kamieniarsko-rzeźbiarskie wobec tradycji nowożytnej. Uwagi z dziedziny materiałoznawstwa* [w:] *Materiał rzeźby. Między techniką a semantyką*, red. Aleksandra Lipińska, Wrocław 2009, s. 425–455.
- Weber-Kozińska Maria, *Z problematyki historii kamieniarstwa w Polsce*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1958, t. 3, nr 1, s. 61–84.
- Zabytki kamienne i metalowe, ich niszczenie i konserwacja profilaktyczna*, red. Wiesław Domasłowski, Toruń 2011.
- Zimnowoda-Krajewska Bożena, *Architektoniczny płaszcz Zielonej Bramy* [w:] *Zielona Brama w Gdańsku*, red. Janusz Pałubicki, Gdańsk 2004, s. 129–143.

Uwagi
na temat
gdańskiego
budownictwa...

***Notes on the Public Building Industry in Gdańsk in the Second Half of the 16th
and the First Half of the 17th century in the Context of Stone Importation***

Works of architecture and stone sculpture would never have been created without the existence of a supply network enabling access to assets crucial for their production, including stone. Based on archive quarries and analysis of existing works of architecture and stone sculpture, this article focuses on the importation of stone for the building and stonecutting industry in early modern Gdańsk. In the second half of the 16th and the first half of the 17th century the city was experiencing an era of economic prosperity and became a major center of architecture and stone sculpture in the Baltic region and the Polish-Lithuanian Commonwealth. The Gdańsk authorities put much effort into securing suitable stone necessary to carry out their ambitious projects. Builders and sculptors based in the Baltic metropolis applied various kinds of stone imported from abroad, including limestone from Oland and Sweden, sandstone quarried in Bückeberg and Bentheim, Belgian marble, and English alabaster. The kind of stone most commonly used in local architecture and sculpture was, however, the sandstone from the Isle of Gotland. To obtain this material the city authorities often approached the Danish king, as revealed by numerous letters preserved in Gdańsk and Copenhagen archives. Each year several shipments of Gotland stone would arrive in the city, the amount of stone reaching up to 10,000 cubic feet. Some of the material destined for the public building works was then prepared by workers supervised by the 'Bauknecht'. He was an official appointed by the city authorities to support the public building industry and to facilitate the work of specialized building and sculpting workshops by overlooking low-skilled workers and supply of materials. Some of the local builders and stonecutters were also involved in the importation of stone from Gotland. Besides carrying out major architectural and sculptural works, at least some of the guild masters running large workshops were engaged in the supply of necessary materials. For this reason, they had to maintain a network of professional contacts within the Baltic region and beyond. The most prominent among them was Willem van der Meer, called Barth, a stonecutter from Ghent established in Gdańsk. Between roughly 1590 and 1610, he supplied the city with a large amount of Gotland stone, including that used for the building of the Great Arsenal. Other important members of the local milieu engaged in the stone trade were Willem and Abraham van den Blocke as well as Wilhelm Richter, continuator of Van den Blocke's enterprise often engaged by the city authorities. These findings broaden our understanding of the professional practices of builders and stone sculptors in Gdańsk and the Baltic region in the late 16th and in the 17th centuries.